

ДЕТЕРМІНАНТИ ЧЕСЬКОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ВОЛИНІ

Охарактеризовано форми господарської діяльності чеських колоністів, показано їх внесок у соціально-економічний розвиток регіону, зокрема вклад у становлення хмелярства на Волині.

Ключові слова: *Волинська губернія, господарство, еміграція, чехи-колоністи.*

The article investigates the conditions of the Czech emigration's forming in Ukraine. Proceeding from the scientific research involved, the author proves, that the Czechs played important role in the economic development of the Volyn region in the 2nd half of the XIX – the beginning of XX century and made a great contribution into the development of the region's industry and commerce, that could be also observed at present.

Key words: *Volyn, demographic policy, international commercial and economical relations, Czechs.*

Як влучно зазначають дослідники-краєзнавці і колишні жителі Волині, які повернулися на Батьківщину, чехи в часи переселення з етнічних земель потрапили на Волині в досить таки не сприятливе середовище. Шлях з Чехії на Волинь був важким і довгим. В джерелах згадується про те, що в кращому випадку їхали потягом до Бродів, а далі, хто підводами, хто пішки. Були і такі, які витратили всі гроші на купівлю землі і від самого дому ішли пішки. Тому українці вражені статками чехів склали своєрідну приказку: „Češi na Volyn přijeli se psy, a na psech take odjedou!” [5, с.19]. Мало хто вірив, що на куплених чехами землях, а це переважно були ліси і чагарники? щось виросте. Були щоправда поодинокі випадки коли сім'ї розчаровані своїми „земельними” площами і під тиском важкої фізичної праці поверталися назад. Дивував українців і спосіб обробітку земельних масивів. „О, - казали наші селяни, - буде він їсти хліб з такого орання. Наших дві пари волів не можуть виорати добре кусник землі, а він хоче цією конячкою і маленьким плужком такі великі простори заорати та ще й порослі бур'яном” [13, с.18]. Парою міцних коней із легким плужком чех виорював за день дві десятини, коли рільник-українець з важким плугом міг виорати пів десятини. Як оповідають: „чех три – чотири рази виоре поле, а українець – тільки один раз”. Це одна з причин, чому у чехів була врожайність учетверо більша [6, с.9]. На прикладах ми бачимо, що дідівські методи обробітку земельних масивів приводили до регресу в сільському господарстві і малої кількості розорюваних площ, що вело до відсталості краю не лише в плані господарському, але й підірвало економічні засади.

З появою чехів, на Волині з'явилися нові сільськогосподарські культури - люцерна, хміль, ячмінь, цукрові буряки, тютюн, масово почали вирощувати картоплю. Крім того, вони намагалися централізувати свої землі – всі поля чеха мусили знаходитися біля його будинку. Це давало змогу постійно наглядати за землею, вносити органічні добрива, зручно збирати врожай і зберігати його. У місцевих же селян землі здебільшого були порозкидані далеко від дому окремими клатками. Чеські господарі намагалися добре удобрити землю. Для цього вони, крім органічних добрив, використовували штучні – висівали так званий грінфурт – суміш різних трав, яку згодовували худобі; компости, суперфосфати. Поле українця, здебільшого, розпушували сохою, жали і молотили лише вручну, а удобрювати землю гноєм було зовсім незнаною справою про що свідчать наступні рядки наведені у книзі спогадів В. Шимека „У нас на Волині”: „Колишній царський єфрейтор Тарас вирішив, що тепер, коли проспався та наївся, піде перед обідом допомагати своїй дружині, невістці та синові на поле..., ...по дорозі зустрів мого прадіда, Машинду, який тут господарював вже другий рік...

- Послухай, Машиндо, мій синок хоче за вашою австрійською манерою, запаскудити поле гноєм! Але поки я хазяїн – не дозволю!

- Сусіде, обличчя його – хай спробує... Викинь соху та замов собі у нашого коваля порядного плуга. Поле добре обробиш та буде тобі добре родити, як молода жінка.

Тарас не відповів та відійшов не попрощавшись... бурмотів лише: „Сволоч австрійська! Як може їсти хліб, вирощений на гівні? На собаках приїхали, а хочуть нас учити... восени я приїду на ту твою картоплю подивитися та ще й понюхати! Будеш її жертви, як свиня!” [1, с.11].

На початку ХХ століття українці переймають досвід чехів і починають вносити новинки в ведення свого господарства - це в більшій мірі призводить до мирного співіснування. Часопис „Киевское слово” повідомляє: „Більшість чехів у Гільчі, Здолбунові, Заліссі, Антоновичі і т.д. приєднались до місцевого населення і живуть спільними інтересами з ними. Волинські чехи вносять свій вклад в розвиток культури і є друзями місцевих жителів” [9, с.4].

Чехи біля своїх садіб насаджували сади. З лісу наносили дичок яблунь, груш, черешень, а черешки для щеплення привезли з Чехії. Навколишні українці до цього таких садів не мали, тому приходили за живцями до чехів. Наприклад, село Малин Чеський славився грушками. З тих часів українці тривалий час називали село не інакше як „Грушки” або „на Грушках”. В західній частині Дубенщини процвітання садівництва пов'язане з іменем Володимира Келлера. Але з усіх галузей господарства чеські селяни найбільшого значення надавали хмелярству. Хміль на Волині вирощували здавна, проте місцеві сорти були маловрожайними і недостатньо якісними для використання у харчовій, парфумерній, медичній галузях та виготовленні кормів. Ситуація ускладнювалася низьким рівнем системи способів вирощування хмелю, примітивною технологією його збирання, сушіння, сортування тощо. Давалися взнаки й проблеми реалізації товару для російських та іноземних підприємців.

Становлення промислового хмелярства на Волині це, насамперед, заслуга чеських колоністів. Освоюючи нові території в 60-х роках ХІХ століття, чеські осадники вчасно зорієнтувалися, що волинські землі з помірним м'яким кліматом максимально відповідають специфіці вирощення та селекції цієї вологолюбної культури. Крім того, хміль, як багаторічна рослина, а тривалість життя куща 15-20 років, за сприятливих обставин був багатобілляючим капіталовкладенням.

Перша хмелеплантация була закладена чехами Вайцем і Дюбравою наприкінці 60-х років ХІХ століття. Як посадковий матеріал вони взяли саджанці Жатецького сорту привезені з Чехії. Пізніше для розведення використовували різні вегетативні частини рослини. Чехи у вирощуванні хмелю послуговувалися досвідом батьківщини. До речі, перші згадки про жатецькі хмільниці відносяться до ХІV століття, а в ХVІ столітті жатецькі плантації займають площі більше ніж в 100 га. Проте для значної частини колоністів ці методи господарювання також були новими. Тому нерідко з основами хмелярства вони знайомилися уже на Волині [3; 5].

Кращим строком садіння був жовтень – листопад. Шестигранна ліана хмелю у довжину досягає 10 метрів, тому рослини на плантаціях висаджували у тичкових (стовпових) рядах чи підтягували до спеціальних скоб-гачків (skobovky), або уже по Першій світовій війні пускали на дротяні сітки (draťenky). Такі сітки після збору врожаю обов'язково змочувалися, це зберігало їх від корозії. У час весняних польових робіт сітку за день встановлювали на 300-350 кущів.

Щоосені власники хмелярне наймали на сезонну роботу працівників з навколишніх сіл. Від кваліфікованості управляючого, у визначенні терміну початку збору врожаю, напругу залежали майбутні прибутки. Це пояснюється тим, що стиглість шишок триває 15-20 днів, після оптимальних строків врожаю втрати складають 20-25 кг. сухих шишок хмелю в день. Збір хмелю, його чесання, сортування, пакування не обходилися без пісень, оповідок і звичайно гармоніста. Кожне робоче місце непогано оплачувалося. Якщо робітник на заводі отримував 15-20 копійок в день, то на хмелеві – 50-80 копійок [6; 11].

Джерела та література

1. Гофман І. Чехи на Волині. – Прага, 1998.
2. Манько М. До історії чеських поселень на Волині // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези регіон. наук. конф. 11-16. 11. 1991 р. – Рівне, 1991.
3. Манько М. Чехи на Волині // Нове життя. - № 78 (6940). – 1993. – 9.10.
4. Мазурець Л. Чехи на Волині // Голос Волині. – 1995. - 31 травня.
5. Надольська В.В. Чеські колоністи на Волині у II половині XIX ст. // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези між нар. краєзнавчої конференції. – Житомир. - 1993. - 9-11 вересня.
6. Спогади переселенця, колишнього жителя с. Софіївка Дубенського району Рівненської області Шульженка Микулаша. Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубна.
7. Спогади жителя с. Країв Острозького району Рівненської області Гордійчука М.В. // Записав Хома О.В. - 2008 р., 4 січня.
8. Томашова М. Опис Квасилова за спогадами найстаріших його жителів // Голос Волині. – 1993. - 24 лютого.
9. Хвоєвська Л.Д. З історії і побуту чеського населення Страклова // Чехи на Дубенщині: Матеріали між нар. науково-теоретичної конференції, присвяченої 140 – річчю переселення чехів на Волинь. – Дубно, 2003.
10. Чехи Волині: спільна історія визволення // Сім днів. – 2007. - 11 травня.
11. Шилан Є. Як чехи в Глинські пиво варили // Нова Волинь. – 2001. – 13.12.
12. Шумовський Ю. Із життя чехів у Мирогощі. // Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції присвяченої 60-річчю репатріації чехів на Батьківщину. – Дубно. – 2008. - 18 травня.

УДК 94:911.373/374(477.81) «18/19»

Г. Рачковський

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ РІВНЕНЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті аналізуються соціальні типи, динаміка розвитку та кількісні зміни поселень на території Рівненського повіту Волинської губернії. Зокрема, упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. тут виникла значна кількість нових населених пунктів. Однак кількісні зміни не в повній мірі відображають усі процеси, що відбувалися тоді. Виявлено, що в останній чверті XIX ст. село було основним типом сільського поселення, а на початку XX ст. місцеві мешканці почали активно переселятися із багатодвірних населених пунктів на нові малодвірні – хутори. Зупинився цей процес у роки радянської влади – через колективізацію та усуспільнення земельних ресурсів.

Ключові слова: етнологія, Рівненський повіт, поселення, село, хутір, ферма

The article analyzes the social types, growth dynamics and quantitative changes of the settlements in the territory of the Rivne county. During the second half of the XIXth – early the XXth centuries there was a significant number of new settlements. Quantitative changes, however, do not fully reflect that time social and demographic processes. It is revealed that in the last quarter of the XIXth century village was the main type of rural settlements, whereas at the beginning of the XXth century its inhabitants began moving actively to new smaller settlements – hamlets. This process was stopped under Soviet rule by collectivization and socialization of lands.

Key words: ethnology, Rivne county, settlement, village, hamlet, farm.

Становлення й еволюцію типів сільських поселень зумовлювало багато чинників, серед яких найважливішу роль відігравали географічне середовище, історичні умови та соціально-економічні чинники. Вплив кожного з них на розвиток типів поселень на певних етапах історичного минулого був різним, але завжди вони взаємодіяли. Демографічні, соціально-політичні та економічні зміни впливали на територіальний розподіл населення, що, у свою чергу, спричиняло зміну кількості і типів населених пунктів. Однак у різних історико-етнографічних районах України зазначені процеси були різними. У пропонованому дослідженні автор розглядає передусім соціальні типи, динаміку розвитку та кількісні зміни різних типів поселень на території 11 із 17 волостей Рівненського повіту Волинської губернії, а саме: Березненської, Вирівської, Висоцької, Деражненської, Дубровицької, Костопільської, Любиковицької, Немовицької, Селищенської, Степанської та Сидинської. З огляду на непостійність територіальних меж адміністративних одиниць, за основу територіальної підпорядкованості населених пунктів приймаємо адміністративний поділ Рівненського повіту станом на 1911 р. [9, с. 2-454].

Після Першої світової війни відбулися зміни в політичній підпорядкованості території. Зокрема, 4 лютого 1921 р. частину теренів колишньої Волинської губернії було поділено та включено до складу новоутворених Волинського і Поліського воєводств Польщі. Зокрема, частина Вирівської волості Рівненського повіту відійшла до складу Клесівської гміни Сарненського повіту Поліського воєводства [8, с. 188-212; 18, с. 62]. До цього ж повіту відійшли також колишні волості – Немовицька, Висоцька та Дубровицька.

Наступну реформу адміністративного устрою, що позначилася на поселеннях вже Сарненського повіту, провели в листопаді 1930 р., коли цей повіт приєднали до Волинського воєводства.

Синхронно зі збільшенням чисельності населення та розвитком продуктивних сил відбувалися значні зміни в мережі поселень різних типів на теренах Волинської губернії, набувши найбільших темпів в останній третині XIX – на початку XX ст.

У середині 60-х років XIX ст. у межах Волинської губернії налічувалося 3464 населених пункти, з них 3317 вважалися поселеннями сільського типу [17, с. 57]. До 1883 р. загальна їх кількість значно зросла і становила вже 5 089 населених пунктів [2, с. 110]. Отож лише упродовж неповних трьох десятиліть кількість сільських поселень на теренах цього краю збільшилася на 53%, а за абсолютними показниками – на 1772 одиниці.

Розвиток поселень сільських типів проходив двома шляхами: по-перше, завдяки збільшенню кількості дворів і мешканців у населених пунктах, які існували раніше; по-друге, через утворення нових поселень.

Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. кількість поселень сільського типу у Волинській губернії постійно зростала: в 1863 р. їх було 3317 одиниць [17, с. 57], 1883 р. – 5089 [2, с. 110], 1904 р. – 7299 [7, с. 102-124], 1906 р. – 7758 [8, с. 198], 1910 р. – 7879 [5, с. 228], а в 1911 р. – 8083 одиниці [6, с. 2].

У Рівненському повіті в 1879 р. налічувалося 440 поселень [12, с. 91], у 1883 р. – 711 одиниць [2, Приложение №4], тобто збільшилося на 61,6%. До 1906 р. їх кількість зросла тут до 923 одиниць [8, с. 188-212], тобто на 212 одиниць більше, або ж на 29,8%. У 1910 р. тут існувало 947 населених пунктів [9, с. 2-454], тобто їх кількість зросла на 24 одиниці (на 2,6%) за п'ять років. В одинадцяти волостях, що становили 75% території Рівненського повіту, кількість населених пунктів збільшилася з 306 одиниць [1, ряд XIX лист 5, ряд XX лист 4-6, ряд XXI лист 4-6] у 1880-х роках до 598 поселення [7, с. 188-212] в 1906 р., тобто на 95%. Упродовж наступних п'яти років чисельність поселень на території цих волостей збільшилося на 5%, що в абсолютному значенні склало 629 населених пункти [9, с. 2-454]. Відтак спостерігалася зменшення кількості поселень як у північних волостях, так і в повіті загалом. До 1912 р. в Рівненському повіті чисельність поселень скоротилася до 880 одиниць, або ж на 6,5%, тоді як у північних волостях – на 13,5% (до 544 одиниць) [12, с. 91, 109, 11].